

Шевченко Тарас Григорович

Біографія

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

(1814 — 1861)

Тарас Григорович Шевченко народився 25 лютого (9 березня за н. ст.) 1814р. в с. Моринці Звенигородського повіту Київської губернії.

Його батьки, що були кріпаками багатого поміщика В. В. Енгельгардта, незабаром переїхали до сусіднього села Кирилівки.

1822р. батько віддав його "в науку" до кирилівського дяка. За два роки Тарас навчився читати й писати, і, можливо, засвоїв якісь знання з арифметики. Читав він дещо й крім Псалтиря. У поезії "А. О. Козачковському" Шевченко згадував, як він школярем списував у бур'янах у саморобний зошит вірші Сковороди та колядку "Три царі со дари".

Після смерті у 1823р. матері і 1825р. батька Тарас залишився сиротою. Деякий час був "школярем-попихачем" у дяка Богорського. Вже в шкільні роки малим Тарасом оволоділа непереборна пристрасть до малювання. Він мріяв "сделаться когда-нибудь хоть посредственным маляром" і вперто шукав у навколишніх селах учителя малювання. Та після кількох невдалих спроб повернувся до Кирилівки, де пас громадську череду і майже рік наймитував у священника Григорія Кошиця.

Наприкінці 1828 або на початку 1829р. Тараса взято до поміщицького двору у Вільшані, яка дісталася в спадщину позашлюбному синові В. Енгельгардта, ад'ютантові віленського військового губернатора П. Енгельгардту. Восени 1829р. Шевченко супроводжує валку з майном молодого пана до Вільно. У списку дворових його записано здатним "на комнатного живописця".

Усе, що ми знаємо про дитину й підлітка Шевченка зі спогадів і його творів, малює нам характер незвичайний, натуру чутливу й вразливу на все добре й зле, мрійливу, самозаглиблену і водночас непокірливу, вольову і цілеспрямовану, яка не задовольняється тяжко здобутим у боротьбі за існування шматком хліба, а прагне чогось вищого. Це справді художня натура. Ці риси "незвичайності" хлопчика помітив ще його батько. Помираючи, він казав родичам: "Синові Тарасу із мого хазяйства нічого не треба; він не буде абияким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; для його моє наслідство або нічого не буде значить, або нічого не допоможе".

У Вільно Шевченко виконує обов'язки козачка в панських покоях. А у вільний час потай від пана перемальовує лубочні картинки. Шевченка віддають вчитися малюванню. Найвірогідніше, що він короткий час учився у Яна-Батіста Лампі (1775 — 1837), який з кінця 1829р. до весни 1830р. перебував у Вільно, або в Яна Рустема (? — 1835), професора живопису Віленського університету. Після початку польського повстання 1830р. віленський військовий губернатор змушений був піти у відставку.

Поїхав до Петербурга і його ад'ютант Енгельгардт. Десь наприкінці лютого 1831р. помандрував до столиці у валці з панським майном і Шевченко.

1832р. Енгельгардт законтрактує Шевченка на чотири роки майстрові петербурзького малярного цеху В. Ширяєву. Разом з його учнями Шевченко бере участь у розписах Великого та інших петербурзьких театрів. Очевидно, 1835р. з Шевченком познайомився учень Академії мистецтв І. Сошенко. Він робить усе, щоб якось полегшити його долю: знайомить з Є. Гребінкою і конференц-секретарем Академії мистецтв В. Григоровичем, який дозволяє Шевченкові відвідувати рисувальні класи Товариства заохочування художників (1835). Згодом відбувається знайомство Шевченка з К. Брюлловим і В. Жуковським. Вражені гіркою долею талановитого юнака, вони 1838р. викупляють його з кріпацтва.

21 травня 1838р. Шевченка зараховують стороннім учнем Академії мистецтв. Він навчається під керівництвом К. Брюллова, стає одним з його улюблених учнів, одержує срібні медалі (за картини "Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці" (1840), "Циганка-ворожка" (1841), "Катерина" (1842)). Остання написана за мотивами однойменної поеми Шевченка. Успішно працює він і в жанрі портрета (портрети М. Луніна, А. Лагоди, О. Коцебу та ін., автопортрети).

Вірші Шевченко почав писати ще кріпаком, за його свідченням, у 1837р. З тих перших поетичних спроб відомі тільки вірші "Причинна" і "Нудно мені, тяжко — що маю робити" (належність останнього Шевченкові не можна вважати остаточно доведеною). Пробудженню поетичного таланту Шевченка сприяло, очевидно, знайомство його з творами українських поетів (Котляревського і романтиків). Кілька своїх поезій Шевченко у 1838р. віддав Гребінці для публікації в українському альманасі "Ластівка". Але ще до виходу "Ластівки" (1841) 18 квітня 1840р. з'являється перша збірка Шевченка — "Кобзар".

Це була подія величезного значення не тільки в історії української літератури, а й в історії самосвідомості українського народу. Хоча "Кобзар" містив лише вісім творів ("Думи мої, думи мої", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "Думка", "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч"), вони засвідчили, що в українське письменство прийшов поет великого обдаровання. Враження, яке справили "Кобзар" і твори, надруковані в "Ластівці", підсилювалося, коли 1841р. вийшла історична поема Шевченка "Гайдамаки" (написана у 1839 — 1841 рр.). Поема присвячена Коліївщині — антифеодальному повстанню 1768р. на Правобережній Україні проти польської шляхти. Вона пройнята пафосом визвольної боротьби, містить алюзії, що допомагали читачеві усвідомити її сучасний соціально-політичний підтекст. Не випадково в умовах революційної ситуації в Росії "Гайдамаки" опубліковано 1861р. в російському перекладі в журналі "Современник".

Критичні відгуки на "Кобзар" і "Гайдамаків" були, за окремими винятками, позитивними. Майже всі рецензенти визнали поетичний талант Шевченка, хоча деякі з консервативних журналів докоряли поетові, що він пише українською мовою ("Сын Отечества", "Библиотека для чтения"). Особливо прихильною була рецензія на "Кобзар"

у журналі "Отечественные записки", критичним відділом якого керував В. Белінський.

Навчаючись у Академії мистецтв і маючи твердий намір здобути професійну освіту художника, Шевченко, проте, дедалі більше усвідомлює своє поетичне покликання. 1841р. він пише російською мовою віршовану історичну трагедію "Никита Гайдай", з якої зберігся лише уривок. Згодом він переробив її у драму "Невеста" (зберігся фрагмент "Песня караульного у тюрьмы"). 1842р. пише драматизовану соціально-побутову поему російською мовою "Слепая". Того ж року створює історичну поему "Гамалія" (вийшла окремою книжкою 1844р.). Кінцем лютого 1843р. датована історико-побутова драма "Назар Стодоля" (написана російською мовою, відома лише в українському перекладі). У 1844 — 1845 рр. її поставив аматорський гурток при Медико-хірургічній академії в Петербурзі.

1844р. вийшло друге видання "Кобзаря". Усі ці твори належать до раннього періоду творчості Шевченка, коли він усвідомлював себе як "мужицький поет" і поет-патріот.

Новий період творчості Шевченка охоплює роки 1843 — 1847 (до арешту) і пов'язаний з двома його подорожами на Україну. За назвою збірки автографів "Три літа" (яка включає поезії 1843 — 1845 рр.) ці роки життя й творчості поета названо періодом "трьох літ". До цього ж періоду фактично належать і твори, написані у 1846 — 1847 рр. (до арешту).

Період "трьох літ" — роки формування художньої системи зрілого Шевченка. Його художню систему характеризує органічне поєднання реалістичного і романтичного начал, в якому домінуючою тенденцією стає прагнення об'єктивно відображати дійсність у всій складності її суперечностей. У ці й наступні роки поет пише і реалістичні твори ("Сова", "Наймичка", "І мертвим, і живим..."), і твори, в яких реалістичне начало по-різному поєднується з романтичним ("Сон", "Єретик"), і твори суто романтичні ("Великий льох", "Розрита могила", історичні поезії періоду заслання). Таке співіснування романтизму й реалізму в творчості зрілого Шевченка є індивідуальною особливістю його творчого методу. Художній метод Шевченка — цілісний і водночас "відкритий", тобто поет свідомо звертався до різних форм художнього узагальнення й різних виражальних засобів відповідно до тих завдань, які розв'язував.

Перша подорож Шевченка на Україну продовжувалася близько восьми місяців. Виїхавши з Петербурга у травні 1843р., поет відвідав десятки міст і сіл України (рідну Кирилівку, Київ, Полтавщину, Хортицю, Чигирин тощо). Спілкувався з селянами, познайомився з численними представниками української інтелігенції й освіченими поміщиками (зокрема, з М. Максимовичем, В. Білозерським, П. Кулішем, В. Забілою, О. Афанасьєвим-Чужбинським, братом засланого декабриста С. Волконського — М. Репніним, з колишнім членом "Союзу благоденства" О. Капністом, майбутнім петрашевцем Р. Штрاندманом та ін.). На Україні Шевченко багато малював, виконав ескізи до альбому офортів "Живописна Україна", який задумав як періодичне видання, присвячене історичному минулому й сучасному народному побуту України. Єдиний випуск цього альбому, що вважається першим твором критичного реалізму в

українській графіці, вийшов 1844р. у Петербурзі.

На Україні Шевченко написав два поетичних твори — російською мовою поему "Тризна" (1844р. опублікована в журналі "Маяк" під назвою "Бесталанний" і того ж року вийшла окремим виданням) і вірш "Розрита могила". Та, повернувшись до Петербурга наприкінці лютого 1844р., він під враженням побаченого на Україні пише ряд творів (зокрема, поему "Сон"), які остаточно визначили подальший його шлях як поета.

Весною 1845р. Шевченко після надання йому Радою Академії мистецтв звання некласного художника повертається на Україну. Знову багато подорожує (Полтавщина, Чернігівщина, Київщина, Волинь, Поділля), виконує доручення Київської археографічної комісії, записує народні пісні, малює архітектурні й історичні пам'ятки, портрети й краєвиди. 3 жовтня по грудень 1845р. поет переживає надзвичайне творче піднесення, пише один за одним твори "Єретик", "Сліпий", "Наймичка", "Кавказ", "І мертвим, і живим...", "Холодний яр", "Як умру, то поховайте" ("Заповіт") та ін. Усі свої поезії 1843 — 1845 рр. (крім поеми "Тризна") він переписує в альбом, якому дає назву "Три літа". 1846р. створює балади "Лілея" і "Русалка", а 1847р. (до арешту) — поему "Осика". Тоді ж він задумує нове видання "Кобзаря", куди мали увійти його твори 1843 — 1847 рр. легального змісту. До цього видання пише у березні 1847р. передмову, в якій викладає свою естетичну програму, закликає письменників до глибшого пізнання народу й різко критикує поверховий етнографізм і псевдонародність. Видання це не було здійснене через арешт поета.

Весною 1846р. у Києві Шевченко знайомиться з М. Костомаровим, М. Гулаком, М. Савичем, О. Марковичем та іншими членами таємного Кирило-Мефодіївського товариства (засноване в грудні 1845 — січні 1846 рр.) і вступає в цю організацію. Його твори періоду "трьох літ" мали безперечний вплив на програмні документи товариства. У березні 1847р. товариство було розгромлене. Почалися арешти. Шевченка заарештували 5 квітня 1847р., а 17-го привезли до Петербурга й на час слідства ув'язнили в казематі III відділу.

Револьюційні твори з відібраного при арешті альбому "Три літа" стали головним доказом антидержавної діяльності Шевченка (його належність до Кирило-Мефодіївського товариства не була доведена). "За створення підбурливих і найвищою мірою зухвалих віршів" його призначено рядовим до Окремого Оренбурзького корпусу. На вирок Микола I дописав: "Під найсуворіший нагляд із заборонаю писати й малювати". Були заборонені й Шевченкові книжки.

8 червня 1847р. Шевченка привезли до Оренбурга, звідти до Орської кріпості, де він мав відбувати солдатську службу. Почалися місяці принизливої муштри. В Оренбурзі поет познайомився зі своїми земляками Ф. Лазаревським і С. Левицьким, які стали його друзями й допомагали йому на засланні, в Орській кріпості — з польськими політичними засланнями І. Завадським, С. Крулікевичем, О. Фішером та ін. В Орську він порушив царську заборону писати. Свої нові твори він потай записував до саморобних "захалавних" зошитків. Наприкінці 1849 — на початку 1850р. він переписав

ці "невільницькі" поезії в саморобну книжечку, яка згодом дістала назву "Мала книжка". В Орській кріпості поет написав 21 твір.

У 1848р. на клопотання Шевченкових друзів його включили як художника до складу Аральської описової експедиції, очолюваної О. Бутаковим. З жовтня 1848р. до травня 1849р. експедиція зимувала на острові Косарал. Під час зимівлі Шевченко багато малював і написав понад 70 поезій. З травня експедиція продовжувала дослідження Аральського моря, наприкінці вересня повернулася до Раїма, а звідти до Оренбурга. За проханням Бутакова Шевченка залишили в Оренбурзі опрацьовувати матеріали експедиції, де він написав 12 поезій. Там потоваришував з польськими засланцями (зокрема, з Бр. Залеським) та штабс-капітаном К. Герном, який попередив Шевченка про наступний обшук і допоміг зберегти "Малу книжку".

23 квітня 1850р. Шевченка заарештували за порушення царської заборони писати й малювати. Після слідства в Орській кріпості його перевели до Новопетровського укріплення на півострові Мангишлак, куди він прибув у середині жовтня 1850р. Цей новий арешт мав фатальні наслідки для поетичної творчості Шевченка на засланні: з обережності він змушений був припинити писати вірші і відновив поетичну діяльність тільки незадовго до звільнення (друга редакція поеми "Москалева криниця"). Проте, в ті роки він малював, написав кілька повістей російською мовою і розпочав щоденник. У Новопетровському укріпленні Шевченко створив, зокрема, серію викривальних малюнків "Притча про блудного сина", яка є одним із найвищих здобутків критичного реалізму в мистецтві середини XIX ст. Загалом же, всупереч царській забороні малювати (але з негласного дозволу безпосереднього начальства) на засланні він зробив сотні малюнків і начерків — переважно пейзажів, а також портретів і жанрових сцен. Сім років перебування в Новопетровському укріпленні — чи не найтяжчих у житті поета. Тільки співчуття таких гуманних людей, як комендант укріплення А. Маєвський та його наступник І. Усков, дещо полегшувало становище безправного солдата-засланця. Після смерті Миколи І (лютий 1855р.) друзі поета (Ф. Толстой та ін.) почали клопотатися про його звільнення. Та тільки 1 травня 1857р. було дано офіційний дозвіл звільнити Шевченка з військової служби зі встановленням за ним нагляду і заборорою жити в столицях. 2 серпня 1857р. Шевченко виїхав із Новопетровського укріплення, маючи намір поселитися в Петербурзі.

У роки заслання Шевченко, як і раніше, працює в різних поетичних жанрах. Він пише соціально-побутові поеми ("Княжна", "Марина", "Москалева криниця", "Якби тобі довелося...", "Петрусь" та ін.), історичні поеми й вірші ("Чернець", "Іржавець", "Заступила чорна хмара", "У неділеньку у святую" та ін.), вірші й поеми сатиричного змісту ("П. С.", "Царі"), хоч у ці роки свідомо стримує свій темперамент політичного сатирика. Та головний набуток його творчості 1847 — 1850 рр. — лірика. Лірика й особистого плану, і рольова, в якій чільне місце займають вірші в народнопісенному дусі. За ідейно-художніми якостями і значенням в літературному процесі лірика Шевченка цього періоду — етап не тільки в його творчому розвитку, а й в українській поезії взагалі. Реалістичним психологізмом, відтворенням "діалектики душі",

природністю поетичного вислову вона випереджала літературну добу й створювала ґрунт для дальшого піднесення української поезії наприкінці XIX ст. (І. Франко, Леся Українка).

Значення "невільницької" поезії Шевченка в історії української літератури обумовлене також тим, що в роки 1847 — 1850, коли після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства художнє слово на Східній Україні майже замовкло, він був чи не одноосібною активодіючою силою українського літературного процесу. Слід проте врахувати, що Шевченкова поезія періоду заслання могла реально впливати на розвиток літератури вже після смерті автора, коли більшу частину тих творів було опубліковано в "Кобзарі" 1867р.

Коли Шевченко виїхав з Новопетровського укріплення, прямуючи через Астрахань, Нижній Новгород і Москву до Петербурга, він (як і комендант Новопетровського укріплення Усков, який дав дозвіл на виїзд) ще не знав, що в'їзд до столиць йому заборонено. Про це поет дізнався в Нижньому Новгороді, де йому довелося затриматися на кілька місяців, поки віце-президент Академії мистецтв Ф. Толстой не виклопотав дозвіл на його проживання в Петербурзі. У Нижньому Новгороді Шевченко написав поеми "Неофіти", "Юродивий" (незакінчена), ліричний триптих "Доля", "Муза", "Слава" та доопрацьовував свої "невільницькі" поезії, які переписував у "Більшу книжку".

У кінці березня 1858р. Шевченко приїхав до Петербурга. Літературно-мистецька громадськість столиці гаряче зустріла поета. В останні роки життя він бере діяльну участь у громадському житті, виступає на літературних вечорах, стає одним із фундаторів Літературного фонду, допомагає недільним школам на Україні (складає й видає для них "Букварь южнорусский"), зустрічається з М. Чернишевським, В. і М. Курочкініми, М. Михайловим, І. Тургенєвим, Я. Полонським, М. Щербиною, А. Майковим, М. Лесковим та ін., з діячами польського визвольного руху — З. Сераковським, Е. Желіговським, Я. Станевичем, Й. Огризком та ін. У ці ж роки спілкується з українськими літераторами Петербурга — Марком Вовчком, М. Костомаровим, П. Кулішем, Д. Каменецьким, В. Білозерським, Д. Мордовцевим та ін., бере участь у виданні альманаху "Хата" та підготовці до видання журналу "Основа". Проте для Шевченка були неприйнятними буржуазно-ліберальні погляди Куліша і Костомарова (особливо на селянське питання). Справжня ідейна й особиста дружба встановилася між Шевченком і Марком Вовчком, якій він присвятив вірш "Марку Вовчку".

Влітку 1859р. Шевченко відвідав Україну. Зустрівся в Кирилівці з братами й сестрою. Мав намір оселитися на Україні. Шукав ділянку, щоб збудувати хату. Та 13 липня біля с. Прохорівка його заарештували. Звільнили через місяць і запропонували виїхати до Петербурга.

У ці роки Шевченко багато працював як художник, майже цілком присвятивши себе мистецтву офорту, багато в чому збагативши його художньо-технічні засоби (1860р. Рада Академії мистецтв надала йому звання академіка гравірування). До

активної поетичної творчості Шевченко повернувся не відразу: 1858р. у Петербурзі написав лише два вірші, 1859р. — 11 і велику поему "Марія", а 1860р. — 32. Ще 1858р. почав клопотатися про дозвіл на друкування творів (після повернення з заслання окремі його поезії з'являються в російських журналах, переважно без підпису автора). Сподівався видати зібрання творів у двох томах, де другий том включив би твори, написані після арешту 1847р., однак домогся дозволу цензури лише на перевидання давніх своїх поезій. У січні 1860р. під назвою "Кобзар" вийшла збірка, яка складалася з 17 написаних до заслання поезій (з них тільки цикл "Давидові псалми" повністю опубліковано вперше). Того ж року вийшов "Кобзарь" Тараса Шевченка в перекладі російських поетів. А 1859р. у Лейпцігу видано (без участі поета) збірку "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки", де вперше надруковано шість нелегальних поезій Шевченка, зокрема "Кавказ" і "Заповіт". Видання "Кобзаря" 1860р. було сприйнято передовою громадськістю як визначна літературно-суспільна подія загальноросійського значення (рецензії М. Добролюбова, М. Михайлова, Д. Мордовцева та ін.).

Заслання підірвало здоров'я Шевченка. На початку 1861р. він тяжко захворів і 10 березня помер. Незадовго до смерті написав останній вірш — "Чи не покинуть нам, небого". У похороні поета брав участь чи не весь літературно-мистецький Петербург (зокрема, М. Некрасов, М. Михайлов, Ф. Достоевський, М. Салтиков-Шедрін, М. Лесков, М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш, Г. Честахівський). Похований був на Смоленському кладовищі. Через два місяці, виконуючи заповіт поета, друзі перевезли його прах на Україну і поховали на Чернечій (тепер Тарасова) горі біля Канева.

Смерть Шевченка в розквіті творчих сил була величезною втратою не тільки для української літератури, а для всього вітчизняного письменства і визвольного руху. Та його поезія жила, діяла, поширювалася в списках і російських та закордонних виданнях (працьке видання "Кобзаря" 1876р. включало більшість позацензурних творів поета). З 60-х рр. XIX ст. з'являються перші закордонні праці про його життя і творчість та переклади творів різними мовами світу. Шевченкова поезія і після смерті поета залишається могутнім чинником українського літературного процесу. Важко переоцінити також роль Шевченкової спадщини в розвитку не тільки естетичної, а й соціальної і національної свідомості українського народу. Творчість Шевченка стала новим етапом у розвитку естетичного мислення українського народу. Вона визначила на десятиліття вперед дальший поступ української літератури (не тільки поезії, а й прози і драматургії), прискорила український літературний процес. Шевченко, ім'я якого стоїть в одному ряду з іменами Пушкіна, Лермонтова, Байрона, Міцкевича, підніс українську літературу до рівня найрозвиненіших літератур світу.

Великий вплив мала творчість Шевченка на літератури слов'янських народів (болгарського, чеського, польського та ін.), що був виразно помітним уже в другій половині XIX ст. Шевченкова поезія стала етапом і в розвитку української літературної мови. Шевченко завершив процес її формування, розпочатий ще його попередниками (Котляревський, Квітка-Основ'яненко, поети-романтики та ін.), здійснивши її синтез з

живою народною мовою і збагативши виражальні можливості українського художнього слова.